

dramatičnost i značenje grčke mitologije

milenko misailović

... Vratimo se savremenoj mitologiji koju stvara i koristi i politika kao organizovani upliv na savremenog čoveka prožetog politikom do te mere da joj je – u većoj ili u manjoj meri – i podređen. Uzeto uopšte, svaka politika kao dejstvo vlasti je sila koja stvara sebi odgovarajuće vrednosti i razaračući one vrednosti koje joj ne odgovaraju, jer politika ima za cilj da organizuje i usmerava individualnu i kolektivnu društvenu svest uspostavljajući sebi odgovarajuću strukturu međusobnih ljudskih odnosa uopšte. Zbog toga u dramaturškim fenomenima uvek treba imati na umu i dejstvujući ili vladajući ideološki sistem i njegov uticaj na čoveka i njegovu svest, bez obzira na kome se društvenom stanju čovek nalazio.

Ako posmatramo sveukupno akcionalno područje savremene mitologije – kao sastavnog dela društvene ideologije – onda možemo zapaziti kako njeni uticaji proizlaze i iz politike kao objektivne stvarnosti, i iz politike kao iluzije: savremeni čovek je do te mere prožet odgovarajućim mitovima svoje ideologije da je razumljivo što čovek kao društveno biće istovremeno egzistira i dejstvuje i kao mitovima opterećeno biće – bio toga čovek svestan ili ne.

Tako se antička mitologija sa svojim nadzemaljskim (olimpiskim) bogovima ili podzemnim bogovima iz Hada – kao projekcijom antičke svesti uopšte – javlja u današnjem dobu kao daleko razvijenija i konkretnija *mitologija industrije i tehnike*, tj. mitologija kojoj je izvor ne moć bogova, već sve uticajnija i sve veća snaga mašinske proizvodnje i kolektivne potrošnje ili sveprisutna moć tehnike uopšte.

Rolan Bart (Roland Barthes) pišući o savremenoj mitologiji, kaže:

»Smatram da je danas automobil dovoljno tačan ekvivalent (l'equivalent assez exact) velikih gotskih katedrala.«)

U vezi s ovim veoma je značajna postavka Levi-Straosa (Lévi-Strauss)

... treba doći do uverenja da se iza svakog mitskog sistema ocrtavaju – kao presudni činioci koji ga određuju – drugi mitski sistemi.«)

Ovo istorijsko nizanje »mitskih sistema« od najranijeg čovečanstva – koje je »sročilo svoje prve mitove« – do današnjeg čovečanstva koje svoje mitove stvara, možemo uočiti kao zakonomernost u razvoju motiva uopšte.

Čime se može objasniti ovo lančano nizanje »mitskih sistema«?

Svakako svojom suprotnošću: to je životna stvarnost kao splet društveno-istorijskih suprotnosti koje neprekidno ljudi moraju da razrešavaju ne samo svojom delatnošću (radom i materijalnom proizvodnjom) nego i mišljenjem ili proizvodnjom duha, pa bi stvaranjem odgovarajućih mitova, kao oblika za razrešavanje životnih suprotnosti, ljudi izražavali i svoju težnju ka skladu ili ka harmoniji.

Zasluga je Kasirera (Cassirer) što je pokazao da je mit »specifičan organ shvatanja sveta«, a Malinovskog (Malinowsky) što je istakao da su mitovi neophodni sastavni deo svih kultura, pišući:

»Svaka istorijska promena tvara svoju mitologiju.«)

Ovu postavku potvrđuje i Kasirer osvetljavajući »tehniku modernih političkih mitova«, gde kaže:

»Ako pokušamo da savremene političke mitove razložimo na sastavne elemente, videćemo da oni ne sadrže nijednu sasvim novu crtu. Svi su elementi već vrlo dobro poznati.«)

Ovoj karakteristici koja je svojstvena strukturi raznih, vremenskih međusobno veoma udaljenih mitova, dodajemo još jednu koju potvrđuje i Kasirer:

»Od svih stvari na svetu mit je, reklo bi se, najnelogičniji i najprotivrečniji. Ako ga cenimo po njegovoj spoljašnosti, izgleda kao zamršena mreža ispletena od najrazličitijih niti.«)

Ali ako u svojoj analitičkoj metodi osvetljavanja i tumačenja svakog mita, pa i mita o Edipu, uočavamo dijalektičku uzajamnost između spoljašnjeg i unutrašnjeg, i ako neprekidno pratimo uzajamnost između pojavnog (kao spoljašnjeg) i suštinskog (kao skrivenog i unutrašnjeg), onda ćemo lakše uočavati kako se i mitom ubli-

čava odgovarajuća borba suprotnosti koja se, isto tako, mitom razrešava u jedinstvo suprotnosti.

Ovako pristupajući ne samo starogrčkom mitu o Edipu nego i Sofoklovoj tragediji *Car Edip*, i pokušaćemo – zahvaljujući plodotvornosti dijalektičke analize – da otkrijemo do sada neuočena značenja ovog genijalnog dela koje se nalazi i u osnovi naše savremene civilizacije a i u njenom vrhu – bili mi toga svesni ili ne: najveća umetnička dela su kao vazduh koji udišemo i kad smo budni, a i kad spavamo. . .

Sofoklova tragedija *Car Edip* upravo prikazuje nevidljivu tragiku uspavanog duha i vidljivu tragiku produženog duha: zato je ovo delo model, metafora ili simbol svih vremena i svih ljudskih uspeha i neuspeha u borbi sa vremenom i prostorom oko sebe, a i sa sudbinom kao organom kosmosa – u sebi. . .

Pre svega, treba istaći da i u mitu o Edipu (ili u nekom drugom mitu uopšte) nije bitan akcioni sadržaj mita, jer »svet mita je dramatičan – to je svet akcije, sile, konfliktnih snaga. U svakoj prirodnjoj pojavi mit otkriva sukob tih sila«) ističe Kasirer (Cassirer) – nego je bitno slojevito značenje mita.

Prema tome, *dramatika mita* je njegovo primarno svojstvo od koga se može poći da bi se doprelo do *značenja mita* kao njegove najviše vrednosti i zato mit, kao »svet akcije, sile, konfliktnih snaga«, iskazujući konfliktno ustrojstvo sveta, teži da iskaže i nešto *iznad* sebe, nešto što ga nadvisuje i nadživljava: to je *značenje mita* koje se otkriva pomoću raznih metodoloških pristupa mitologiji kao osobrenom shvatjanju i tumačenju sveta, a i kao sastavnog delu svih kultura, jer »svaka istorijska promena stvara svoju mitologiju koja je, međutim, samo indirektno povezana sa istorijskom činjenicom.«) Prema tome, mit je i prema Kasireru specifični organ shvatanja sveta. . .

Dakle, mitologija je poseban sistem mišljenja i prosudivanja koji svojim značenjem prevazilazi i nadgrađuje svoj dramatični sadržaj kao iskazanu radnju ili zbivanje: naposletku, *opštelijsko* u nekom mitu pre je u njegovom značenju nego u njegovom zbivanju: zbivanje ili radnja je *kazivanje*, a značenje koje i svega toga proizlazi je ideja ili opštelijska poruka. Zato se svi problemi mita završavaju problemom interpretacije kao problemom značenja mita, jer grčka mitologija predstavlja ne samo *sistem ljudskog iskazivanja sveta i sebe u svetu*, nego i sistem *objašnjavanja sebe i sveta oko sebe*.

Ali ako »mit ništa ne objašnjava već samo sve opravdava,« onda se moramo upitati: kako se može nešto opravdati, a da se to prethodno i ne *objasni*? I zar opravdavanje nije jednim delom i objašnjavanje?

Moglo bi se reći da mit ne otkriva uzroke *zbog čega* ili *zašto* se nešto događa ili će se dogoditi, niti odgovara na ta pitanja, iako ponekad može da odgovori *usled čega* nešto se zbiva i pod kojim okolnostima se zbiva.

Ako prihvativimo tezu da mit »samo potvrđuje nešto što je bilo i što će biti,«) treba istaći da i mitologija svojom afirmacijom ili potvrđivanjem istovremeno nešto negira ili odriče (shodno čuvnom Spinozinom stavu: *Omnia affirmatio est negatio*).

Posebno ovih napomena, mogli bismo uočiti kako se ove usko sagledane funkcije mita (da »opravdava« i da »samo potvrđuje«) prevazilaze dominantnom i sveobjedinjavajućom funkcijom mita – da znači: značenje mita je mnogo šire od onog što mit »opravdava«, a i od onog što mit »potvrđuje«. A funkcija mitologije proizlazi i iz njene moći da čini vidljivim – nevidljivo, i poznatim – nepoznato, a to je tok ili proces onoga što je iznad dramatičkih ili iznad zbivanja, zbog čega mitologija nema samo *akcioni* karakter, nego ima *sociološku*, *psihološku* i *etičku funkciju*. Zato grčka mitologija ne ostaje na nivou konstatovanja, već otkriva poreklo ili ishodište vidljivog, a i ishod ili posledicu nevidljivog. I ta usmerenost ka otkrivanju uzročnosti i posledičnosti ispoljava se kao težnja ka korenitostim mitološkog mišljenja i priprema budućeg, racionalnog a potom i dijalektičkog mišljenja u kome se mitološko shvatjanje uzroka i posledice izdiže do jedinstva i borbe suprotnosti.

Zato je osnovna vizija mitologije – proticanje ili tok, pa bismo, u slici govoreći, grčku mitologiju mogli označiti ne samo kao razvedeno jezero nego i kao tok razudene reke: to je upravo ona zakonitost postojanja (»sve teče«) zbog koje – po Heraklitu – »ne može se dvaput ugaziti u jednu istu reku.«)

I dok jedna strana grčke mitologije izražava jednom za uvek utvrđeni, olimpijski poredak sveta i pojava u svetu, druga strana mitologije mnogobrojnim genealoškim tokovima i uzajamnim odnosima između bogova, kraljeva ili heroja, izražava i svoju akcionu ili dramatičnu strukturu, kao strukturu sveta koja se ogleda u proticanju. . .

Zato grčka mitologija u celini – ili mit o Edipu posebno – ima formu genealoške priče kojom su obuhvaćene i prošlost, i sadašnjost, i budućnost,«) i zato upravo naglašena genealogija osvetljava ono što je u mitu bitno: to je njegova akcionalna struktura koja ima formu toka ili proticanja. Tako, na primer, i genealogija u mitu o Edipu (Laj – Hrisip – Pelop – Jokas – Edip...) služi da organizuje akcionalnu strukturu pravde i nepravde ili strukturu dejstvujuće

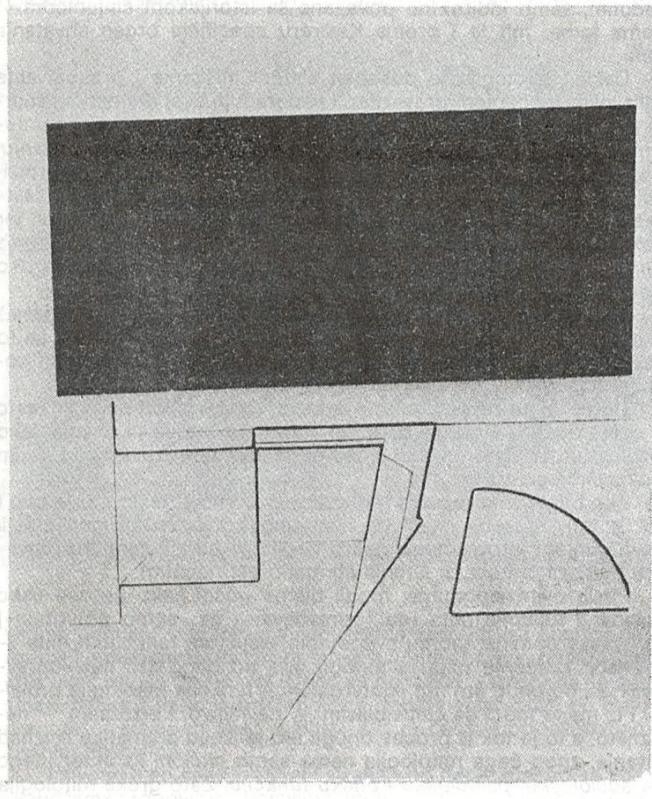
sudbine uopšte. Otuda proizilazi i izvesna simbolika grčke mitologije koja se iskazuje čak i pomoću životinja i njihovih svojstava (zlatno runo), ili pomoći raznih čudovišta kao što je sfinga, na primer.

Obuhvatajući vreme u svojoj celovitosti (tj. prošlost, sadašnjost i budućnost), a obuhvatajući i sveukupni prostor (nebeski, zemaljski i podzemni), grčka mitologija ukazuje na kosmičku hijerarhiju kao osnovni princip svega što postoji. I u mitološki izraženom sistemu vrednosti, sem vremenских vrednosti ili vrednosti koje su ograničene vremenom, postoje i nadvremenske vrednosti kao što su pravda ili besmrtnost duše, na primer.

Zato se u grčkoj mitologiji osim toka ili proticanja kao osnovne vizije kretanja uopšte – mogu uočiti još i:

- progresivno kretanje (naviše ili naniže),
- sukcesivno nizanje (shodno nekom redu ili pravilnosti),
- hijerarhijsko raspoređivanje (od višega ka nižem ili od nižega ka višem).

Svi ovi oblici kretanja su izražajna sredstva grčke mitologije i svi oni nose odgovarajući smisao i značenje zavistan od sveukupnih okolnosti izraženih ne samo horizontalnim tokom ili naracijom mita, nego i vertikalnim značenjem i smisalom evolucijom mita, što sve zajedno čini višeznačnu arhitekturu mita. Zato mit – ne kao priča već kao arhitektura značenja – omogućava upoznavanje nepoznatog posredstvom poznatog ili upoznavanje budućnosti posredstvom prošlosti, večnosti posredstvom trenutka (kairos) besmrtnosti posredstvom smrtnosti, itd. (Isto tako mitologija uopšte,

a posebno mit o Edipu, omogućava upoznavanje i nesagledive sudbine posredstvom krivice ili zločina, čime ćemo se posebno baviti.)

Iz mitologije, uzete u celini, proizilazi da naspram ljudskog poretka u kome vlada nerед zbog nepravde ili nesreća zbog smrti – postoji i božanski svet u kome je, posle pobeđe vrhovnog boga Zeusa poredak utvrđen i nepromenljiv. Zato se u poretku i evoluciji nekih mitova (kao projekciji evolucije kolektivne ljudske svesti), može sresti i ljudsko suprotstavljanje bogovima kao oličenju isključivosti ili nasilja uopšte, ali to svojstvo grčke mitologije izlazi iz okvira naših sadašnjih razmatranja.

Za nas je važno da možemo, posle prethodnih napomena, ukazati na normativno važenje grčkog mita i da je načelo mere (kao uobličavanje bezobličnog, ograničavanje prekomernog i uzdržavanje od suvišnog), primarno načelo mita i primarni kriterij svega. Kako je ovo načelo bilo u korenu grčkog pojimanja sveta svedoči i Hesiod koga su neki smatrali starijim od Homera, neki – mlađim, a neki vršnjakom i savremenikom Homera. Bitno je da Hesiod u Homerovu »visoku olimpsku sferu unosi zemaljski miris svojih domaćih božanstava... i znoj svog težačkog rada i dah svog vlastitog sumornog iskustva«.) Ottuda Hesiod vezuje načelo mere s pravdom i pravim trenutkom:

»Treba pazit' na mjeru, čas pravi je najbolji svima.«

(Poslovi 694)

A to potvrđuje i Aristotel pišući u Nikomahovoj etici kako »prava mera i stvara, i snaži, i održava« (Eth. Nic. 1104 a 18).

Tako je načelo mere ispunjavalo mitološko mišljenje i rasuđivanje – normativnim značenjima, kao što je docnjem ili filozofskom mišljenju ili pogledu na svet (Aristotel) obezbeđivalo stvaralačko ili dijalektičko značenje. Zato načelo mere u mitu o Edipu, na primer, preobražava ono što je iracionalno u – racionalno, kao što podređuje snagu i silu – obliku, samovolju ili mahnitost – pameti, a strasti – umu.

Ukazujući na kosmičko ustrojstvo koje čine nebeska ili nadzemaljska sfera, okeanska ili morska sfera, i najzad podzemna sfera (kao podzemno carstvo ili Had), grčka mitologija ujedno ukazuje i na načela po kojima je kosmos organizovan. I jedno od prvih organizacionih načela jeste načelo – hijerarhije, i to kako po horizontali, tako i po vertikalni. I iz te arhitektura kosmosa i proizilazi arhitektura višestrukog značenja grčke mitologije, jer je uočljivo upravo njen dvosmerno prostiranje: horizontalno i vertikalno.

Drugo organizaciono obeležje kosmosa bilo bi načelo ravnoteže između svih kosmičkih sfera, kao i načelo ravnoteže unutar sfera. Tako, na primer, unutar ljudske sferе i ljudskog poretka – uz sve neravnomernosti, nedovoljnosti i prekomernosti ili nerед uopšte – vlada načelo ravnoteže; na primer: između ljudskog greha i kazne ili između ljudskih vrlina i odgovarajuće afirmacije duše sve do njene moći da prevazilazi vreme i prostor svojom besmrtnošću.

Sva ova usputna razmatranja se čine sa posebnim osvrtanjem na mit o Edipu, i zato neka zapažanja i zaključci proizilaze iz mita o Edipu. Jedno takvo zapažanje jeste i višestruka funkcija mita u nastanku i evoluciji ličnosti, jer mitologija doprinosi rađanju ličnosti i njenoj razvojnoj transformaciji na taj način što osvetljava i otkriva unutarnje dimenzije subjekta, pa bismo istakli da mitologija te otkriveni unutarnje dimenzije subjekta – na nov način – uzajamno organizuje i dalje razvija kao novu strukturu ličnosti koja ostvaruje i svoju istoriju.

Možemo reći da se istorija ličnosti ispoljava i kao istorija izgradnje svoga »ja« ili kao istorija odnosa između moralnih ideja i moralne aktivnosti – a to, sve zajedno, očišćava istoriju Edipove ličnosti koja se razvija od odbačenog kraljevskog novorođenčeta, osuđenog da bude uništen ili sveden na anonimnog – niko, sve do svemoćnog vladara na carskom prestolu postajući ujedno »ja«, kao izuzetni neko i »ja« kao – svako, tj. ujedinjujući u svojoj ličnosti sebe i sve – oko sebe...

Ako se život shvati kao ostvarivanje mogućeg i po cenu sukobljavanja sa nemogućim (jer ono što je danas nemoguće, sutra postaje moguće), i ako sudbinu ili nužnost shvatamo kao jednu životnu silu, a ljudsku dolju i slobodu – kreatora zemaljske i ljudske uzročnosti – kao drugu životnu silu, onda bi uporedni odnos između raznih oblika tih sila – izgledao ovako:

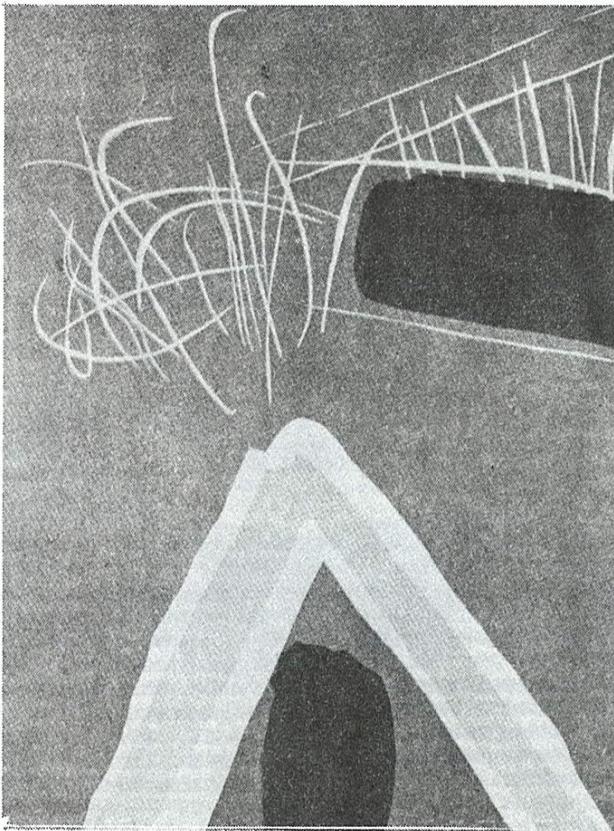
POSTOJANJE SUDBINE	NAČELO UZROČNOSTI
odlučujuće ono što je ranije	odlučujuće ono što je kasnije
spontano životno iskustvo	racionalno iskustvo
neočekivano	очекivano
nepojmljivo	saznatljivo
doživljeno	objašnjeno
neizrecivo	izrecivo
čudenje	proračunavanje
iznenadnost	predviđanje
gleđanje	sagledanje
tajnovitost duha	zakonitost prirode
objašnjava se samo sobom	objašnjava se racionalnom analizom, fizičkim merama ili brojevima
naslućivanje nesagledivog	teorija saznavanja
činjenica koja se dogodila samo jednom	istina koja se ponavlja

Pošto je grčka mitologija delovala i kao nadahnuće u stvaralaštvu tragičara Eshila, Sofokla i Euripida, i pošto se značenje mita

mnogo potpunije i bolje sagleda sa visine njegove razvijenosti u tragediji kao višem saznačajnom obliku, bilo bi dobro – umesto opširnog izlaganja – pružiti komparativni pregled odnosa između mita u mitologiji i transformacije mita u tragediji.

Evo tog uporednog pregleda:

MIT	TRAGEDIJA
bogovi mogu da budu sve pa i ljudi	ljudi se upinju da budu bogovi
bezobzirna svemoć bogova	tragična slabost ljudi
u centru bogovi i njihova moć da čine šta hoće	u centru ljudi i njihova slabost da greše i kad žele ono što je najbolje
san i vizije	iskustvo i saznanje
sudbina	svest o uzroku i posledici
detinjstvo svesti čija je mašta vizacionarska	zrelost svesti čiji razum osvetljava izopačenja
dovoljan samom sebi	u stremljenju da pripada drugome (gledaoci)
priča i pripovedanje	scenska igra kao teatarska predstava
poredak sveta nepromenljiv i već postoji	
božanski poredak – hijerarhija reda	
otkriva sudbinu posredstvom krivice	
mitska struktura je oblikovana simetrijom i analogijom: na-spram nekoga stoji nešto ili neko	
transformiše kosmologiju i astrologiju, religiju i običaje u mitske priče	
mitologija ne podleže krutim dogmama budući da se iskaže vizijama i maštovitošću: područjem mita ne vlasti razum toliko koliko mašta	
poredak sveta se menja i stalno postaje	
ljudski poredak – hijerarhija nereda	
otkriva krivicu posredstvom sudbine	
struktura tragedije se odlikuje jedinstvom i borborom suprotnosti: protiv nekoga dejstvuje neko ili nešto	
transformiše mitologiju u etiku i filozofiju, u sociologiju i psihologiju	
kao racionalizacija mita tragedija često podleže dogmatskom prosuđivanju i zaključivanju: ona je bliža izricanju pravila ponašanja zato što područjem tragedije više vlasti razum nego mašta	

jednina priča i jednina (a može i skromna množina) da sluša i da doživljjava

onaj koji priča ne ostvaruje svoje identifikovanje sa onim što priča

čin i akcija

svest o svojoj akciji

nemoguće pretvara u moguće

tajna i nesagledivost

množina igra i još veća množina gleda, sluša i doživljjava i o tome misli i rasuđuje

oni koji igrajući predstavljaju mogu da ostvaruju identifikovanje sa onim što predstavljaju

iskustvo i etika

svest o svojoj krivici

moguće se otkriva kao nemoguće

patnja i mudrost

Roland Barthes, *Mythologies*, Editions de Seuil, Paris 1957, str. 150.

K. Levi-Straos, *Finale mitologika* (prevod M. Komnenića), Delo, 1973, zbornik Marksizam-Strukturalizam.

O funkciji mita i društvenom životu čoveka i o „Logos-u“ i „Mythos-u“ u najstarijoj grčkoj filozofiji – videti u delu Ernest Kasirer, *Mit o državi* (The Myth of the State – prevela Olga Šafarik), Nolit, Beograd 1972, str. 65-75, 80-99. U istom delu izložena je i Frojnova ili psihoanalitička teorija mita (str. 58 i dalje) koju izvanredno tumači i primenjuje Vladeta Jerotić u svome delu *Psihovanaliza i kultura*, Beograd 1976 (str. 83 i dalje).

B. Malinovski, *Magija nauka i religija*, Beograd 1971, str. 98, 127.

J. Kasirer, *Mit o državi*, str. 271.

Isto, str. 65.

Naš poznati helenista Miloš N. Đurić Sofoklov naslov *Dijsitons Čiprovac* prevedi kao *Car Edip* (Eshil, Sofokle, Euripid, Odabranje tragedije, Prosveta, Beograd 1948) i u vezi s tim otvara se jedno pitanje: naprve treba napomenuti da *iranos* ne označava samo vladara (knez, kralj) ili onoga koji vlada pomoću sile i nasilja (iranin) nego i onoga koji „oteče vlast“ (Majmaric – Gorski Grčko-hrvatski ili srpski rječnik, Zagreb 1976, str. 423). Ij. pojma *iranos* označava da je način na koji je vladar došao na presto bio poseban izuzetan izvan običaja ili izvan postojećeg zakona. Ovo značenje pojma *iranos* (koji se nalazi u originalnom naslovu Sofoklove tragedije) ističe upravo način Edipovog dolaska na presto, taj dolazak nije bio ni nasilan (Edip nije „oteo vlast“) ni nezakonit, jer su Edipovo presto omogućile i darovale izuzetne, dakle vanzakonske okolnosti.

Ovo pitanje načina na koji je Edip došao na presto, posebno se mora razmatrati kad se sagleda upravo evolucija i struktura Edipove tragične krivice.

U prevodima Kolomana Raca (Sofoklove tragedije, Matica Hrvatska, Zagreb 1913) *iranos* je kralj, pa naslov glasi *Kralj Edip*, a u prevodu Bratoljuba Klaića (izvedenom na Dubrovačkim ljetnim igrama 1976. godine) *iranos* se takođe prevodi sa „kralj, dok se u prevodu Ljiljane Crepajac (izvedenom u Narodnom pozorištu u Beogradu 1979. godine) originalni naslov Sofoklove tragedije prevodi sa – Car Edip“.

Očigledno je da ni znaci, kao što su napred spomenuti prevodioци nisu uspeli da obim i značenja grčkog pojma *iranos* u celosti prevedu nekim našim pojmom koji bi ukazivao i na vladara na prestolu (knez, kralj) i na način kako je do prestola došao (vanzakonski), kao i na način na koji vlast (gospodarski samouvereno, tiranski).

Lako je ovaj prevodilački problem – u suštini – nerešiv, bilo je potrebno na samom početku naših razmatranja skrenuti na njega pažnju, jer svest o postojanju ovog problema u samom naslovu omogućuje nam da potpunije i dublje proniknemo i u ona ostala značenja u samom tekstu, bilo da su ta značenja ostala – kao neprevodiva – izvan teksta, bilo da su skrivena samom strukturom tragičnog zbijanja, pa su ostala teže uočljiva u tekstualnom dubljim slojevima tragedije.

Tako su u njenim dubljim slojevima sve do danas ostali nedovoljno osvetljeni i sagledani izvesni tokovi i značenja tragedije – što i čini predmet ovih proučavanja.

U vezi sa Sofoklovinom naslovom *Dijsitons Čiprovac* potrebno je potpunije se obavestiti o značenju pojma *iranos* i *iranija*.

Videti Ksenofontov spis *Hieronitili o Iraninu* (prevod s grčkog Dinko Štambuk), Zagreb 1980. Uz to delo prevedena je s engleskog i sudjela Leo Strauss, *O Iraniju*, kao i rasprava Alexandre Kojeve, *Tiranije i mudrosti* (*Tyrannie et sagesse* Gallimard 1954).

Značajno je raspravljanje Z. Rusova o *iraniju* pri pisanju svog čuvenog dela *Društveni ugovor* (Du Contrat social ou Principes du Droit politique Flammariion Paris(?) (Glava X. O zloupotrebi vlasti i njenoj sklonosti da se izopazi, str. 93-96).

O *iraniju* raspravlja i H.D.F. Kitto, u sugestivnom i inspirativnom delu *Greci* H.D.F. Kitto, The Greeks, Penguin Books Ltd, sa engleskog preveo Veselin Kostić, Matica Srpska, Novi Sad 1963, str. 124 i dalje.

J. Ernst Cassirer, *An Essay on Man – An introduction to a Philosophie of Human Culture* – Yale University Press.

ili Ernst Cassirer, *Ogled o čovjeku – Uvod u filozofiju ljudske kulture*, Naprijed, Zagreb 1978, str. 105.

J. B. Malinovski, *Magija nauka i religija*, Beograd 1971, str. 98, 127.

U tomčevanju mita opširnije – videti E. Kasirer, *Mit o državi*, Nolit, Beograd 1972 (str. 37-85). Kasirerova osnovna shvatljavanja mita dalje je razvila Suzana Langer, *Filozofija u novome ključu* (odejala *Životni simboli – koren mita*, str. 252-291), Prosveta, Beograd 1967.

) Formulacija iz *Uvoda u Rečnik grčke i rimske mitologije* – od Dragoslava Srejovića i Aleksandrine Germanović, Srpska književna zadruga (SKZ), Beograd 1979, str. XXV.

) Platon u svom spisu *Kratil* (p. 402, A. 22, A6) svedoči: „Heraklit kaže negde, da sve prolazi i ništa ne ostaje, a poredeći stvari s tokom reke kaže, da neće moći dva puta stupiti u istu reku.“ (Sa ovim Platonovim navodima uporediti Heraklitove fragmente 12, 49 a, 91.)

) I Homer ističe da je sagledanje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti najveća proročka moć kojom se odlikovao Kalhant, najčuvениji grčki prorok u doba Trojanskog rata: „On je sadašnjost znao da vidi budućnost i prošlost.“ Homer, *Ilijada*, preveo Miloš N. Đurić, Matica srpska, Novi Sad 1972, str. 53 (I. 70).

) Dr. Miloš N. Đurić, *Istorijske heleniske književnosti*, Beograd 1972, str. 122.

) Izvestan uvid u racionalizaciju u grčkoj umetnosti uopšte od VI do IV veka može se steći iz R. Huyghe, *L'Art et L'Homme*, I, Paris 1957, str. 251-298.